

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

Шевченко Віталій Федорович

**Українська історична поема
XIX - початку XX століть.
Концепція історизму, жанрова специфіка,
шляхи розвитку**

Спеціальність: 10.01.01 - українська література

**Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук**

Київ - 1996

00760679 (Z)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури філологічного факультету Запорізького державного університету

Науковий консультант - лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук ДОНЧИК В.Г.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук ВОРОДІН В.С.,
доктор філологічних наук, професор
ДЕМ'ЯНІВСЬКА Л.С.,
доктор філологічних наук КОВАЛІВ Д.І.Провідна організація - Дніпропетровський державний
університетЗахист відбудеться "27" січня 1997 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.27 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Київському університеті імені Тараса Шевченка / 252017, Київ - 17, бульвар Шевченка, 14, конференц-зал/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка /вул.Володимирська, 58/

Автореферат розіслано " _____ " _____ 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої
радидоктор філологічних
наук, професор
ГРИЦИК Л.В.*Л. Грицик*

48-36 68

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дисертації. Реферована дисертація є першим системним дослідженням історичної поеми в українській літературі, першою синтезуючою працею про її жанрово-стильову специфіку, типологію і еволюцію. Уперше в контексті історико-літературного процесу висвітлені національні джерела української історичної поеми, роль народної творчості у становленні жанру, зроблено всебічний порівняльний аналіз модифікацій жанрових різновидів, її рецепції і трансформації, національної міфологічної образності і народної демонології, виявлені внутрішні закономірності розвитку і збагачення. Охарактеризована концепція історизму - одного з основоположних принципів художнього осмислення суспільних подій на основі ретроспективного логічно-сміслового взаємозв'язку та історичної пам'яті народу. Проаналізовані конкретні твори українських письменників, серед них - маловідомі і викривлено трактовані, в аспекті теорії та історії літератури критично переглянуті засоціологізовані, суб'єктивістські забарвлені або й кон'юнктурні, свавільні судження про них, зроблені спроби глибоко осягнути внесок авторів поем у скарбницю художнього слова, у формування національної свідомості, у визначення перспектив української духовності і державності.

У реферованому дослідженні висвітлені особливості діалектики співвідношення національного і загальнолюдського, романтичних, реалістичних і модерністських тенденцій, зв'язків історичної і художньої правди, амплітуд їх відхилень і зближень, ролі й аспектів поетичної фантазії, які в процесі взаємодії творять якісно нову художню концентрацію, нову поетику, взаємопереходи художнього мислення з одного плану в інший, своєрідні ознаки епічного й ліро-епічного способів зображення, ролі суб'єктивного, особистісного, тобто авторського, елементу, ліричного героя зі своїм неповторним духовним світом, системою оцінок і гуманістичних цінностей.

Розвиток історичної поеми є об'ємним за обсягом, розгалуженим, глибоким за своїм гуманістичним змістом і національною специфікою явищем зі своїми здобутками і втратами. Осмислити його проблемно-

ЛНБ ім. В. Стефанива
АН України

тематичне, жанрово-стильове і образне розмаїття, розкрити його рух - значить охарактеризувати цілий ряд національно-самобутніх, індивідуально неповторних художніх підходів, пошуків, відкриттів, успіхів і невдач, пояснити їх, тобто виконати завдання актуальне і науково продуктивне.

Завдання ускладнювалося тим, що відображення багатьох трагічних і героїчних сторінок історії нашого народу, українського державного будівництва - князівства Київської Русі, козацько-гетьманської доби, Української Народної Республіки, подій і осіб у наукових працях, публікаціях і в художніх творах замовчувалося, регламентувалося або фальсифікувалося.

Сьогодні, коли є всі підстави говорити про завершення минулого і початок нового періоду в історії України, перед літературознавством постала необхідність вивчення і осмислення того, чим була і що дала рідному народу українська література, дослідження цілого ряду художніх явищ, оновлень і видозмін, значно аргументованішого і доказовішого пояснення їх причин. Воно тим важливіше, що певні тенденції і здобутки, безсумнівно, в інших формах і модифікаціях вплинуть і на дальший розвиток мистецтва художнього слова, зокрема поезії та її окремих жанрів.

Вивчення жанрів, зокрема їх еволюції і типології, посилилося в літературознавстві як у теоретичному, так і історико-літературному планах з 70-х років. Жанрологія рухається від статей до монографічних розвідок М.Вондаря, В.Вородіна, В.Власенка, М.Гнатюка, Л.Дем'янівської, І.Денисюка, В.Деркача, В.Дончика, М.Ільницького, А.Каспрука, П.Кононенка, Р.Мишука, В.Моренця, М.Насенка, Л.Новиченка, Г.Нудьги, Т.Салиги, М.Сиваченка, В.Фашенка. З'являється дедалі більше праць, в яких досліджується у даному плані творчий досвід окремих національних літератур.

Аналізуючи ступінь теоретичного осмислення, вивченості одного з найскладніших жанрів - історичної поеми, автор реферованої дисертації приходить до висновку про різнобій у існуючих дефініціях, їх неповноту і неточність, про необхідність їх перегляду і оновлення.

Невиченість жанру тим прикріша, що історична поема відіграла в українській, як і в світовій, літературі, не просто прикметну, але по-своєму й видатну роль, що протягом цілих періодів чи етапів літературного процесу вона перебувала на вістрі шукань всієї художньої свідомості, національної самобутності літератури, розвитку її провідних напрямів і течій.

Актуальними є потреба заповнення суттєвих прогалин в літературознавстві, необхідність висвітлення визначальних аспектів багатства змісту, форми, видозмін, ознак і функцій історичної поеми протягом такого тривалого часу її становлення і розвитку, виховання в сучасних дослідників імунітету проти ідеологічних догм, схематизування і пристосування.

Мета і завдання дослідження - проаналізувати основні суспільні та художньо-естетичні мотиви, умови розвитку, поетапні варіації і найважливіші закономірності процесу еволюції історичної поеми. Синтетично-аналітично досліджуючи цю складну жанрову форму, здійснюючи в міру сил і здібностей її інтерпретацію, автор реферованої дисертації намагався витлумачити її систему засобів, зумовлених специфікою художньої творчості як особливої сфери практично-духовної діяльності, світоглядними домінантами, своєрідністю індивідуальності митця, ідейно-художніх завдань, які він ставив перед собою, часом, суспільними, літературними обставинами тощо, якнайповніше і багатоплановіше показати, як реалізується талант різних за світобаченням, темпераментом і стилем поетів у певній жанровій моделі і таким чином розкрити можливості історичної поеми.

Оскільки ставиться мета дослідити джерела жанру, окремі етапи його еволюції, традиції і новаторство, внутрішньожанрову типологію, принцип розташування матеріалу - хронологічний.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких концептуально важливих конкретних завдань:

- об'єктивно осмислити історичні зміни і теоретичні надбання, протиріччя й розбіжності у поглядах на концепцію історизму;

- дослідити національні джерела історичної поеми, роль народної творчості, її рецепції і трансформації у становленні жанру, його художньої самобутності;

- виявити внутрішні закономірності розвитку жанру, модифікації його різновидів, руху ідей та форм у їх соціальній зумовленості, у їх співвідношенні із запитами і потребами часу, пошуками нового художнього синтезу;

- висвітлити особливості співвідношення і взаємодії романтичних і реалістичних тенденцій, ліричного і епічного начал через "особливі форми відношення до світу",¹ зв'язків історичної і художньої правди, ролі та аспектів поетичної фантазії;

- визначити і обґрунтувати розмаїття національно-самобутніх, індивідуально неповторних художніх підходів, пошуків, відкриттів, успіхів і недоліків, охарактеризувати їх специфіку, синтез художньої інтерпретації історії з народно-національним світом;

- розглянути шляхи вдосконалення художньої концепції людини та еволюції історичного образу, його національного характеру, показу портретно-психологічних рис, поглиблення філософічності творів;

- системно розкрити як провідні, так і часткові особливості поетики експліцитної /як саме митці осмислюють свої художні завдання в статтях, листах, щоденниках тощо/ та імпліцитної /як поставлені авторами завдання вирішуються в їхній власній художній практиці/, висловити свої теоретичні роздуми та історико-літературні спостереження;

- увести в літературознавчий обіг маловідомі і замовчувані твори, здійснити їх бібліографування.

Методологія і методи дослідження ґрунтуються на діалектиці пізнання. Вивчення жанру здійснюється з послідовним застосуванням методів індукції та дедукції, які передбачають спочатку рух від окремого до загального/ від окремих літературних творів до вироблення загальнотеоретичної жанрової моделі/, а потім від загального до

¹ /Білецької О.І. Проблема синтезу в літературознавстві // Збр. праць: У 5-ти т. Т.3. - К.: Наук.думка. 1966. - С.522.

конкретного /спираючись на загальну теоретичну модель, зарахування до жанру нових зразків і створення таким шляхом історії жанру/.

Автор використав методологічний принцип історизму, розглядаючи історичні і літературні факти і явища у контексті конкретної суспільно-політичної ситуації, яка безпосередньо впливала на формування літературної атмосфери, і у співвіднесеності з ходом історичного розвитку.

Жанровий аналіз передбачав виділення в художньому творі таких компонентів: предмету художнього відображення, концепції історичного і художнього конфлікту, своєрідності історичної особи, героїчного характеру, відтворення руху національної ідеї, "діалектики душі", особливостей авторського бачення. Нові інтерпретації літературних творів дало застосування герменевтичного методу дослідження. Значна увага приділялася аналізу часово-просторової організації, композиції історичних поем, лексичним і синтаксичним засобам художньої мови.

Методика дослідження обраної теми включає в себе найважливіші елементи історико-генетичного, історико-функціонального, порівняльно-типологічного, системно-структурного наукових методів.

Оскільки еволюційний підхід до жанру та творчих шляхів поетів дає можливість простежити логіку внутрішніх змін, які зачіпають основи ставлення до минушини і характеристики історичних осіб, природним є вибір послідовно хронологічного розгляду матеріалу, поєднуваного з увагою до історико-літературного контексту.

Предметом дослідження є українська історична поема ХІХ - початку ХХ століть, яка була надзвичайно багатим і розмаїтим літературним явищем; представлена вона у дослідженні в основному високомістецькими зразками, автори яких довели життєспроможність жанру, його здатність вирішувати вагомі творчі завдання.

Історія становлення і розвитку, збагачення і оновлення жанрових видозмін української історичної поеми представлена іменами Є.Гребінки, П.Морачевського, Я.Кухаренка, М.Шашкевича, А.Могильницького, Т.Шевченка, Д.Мордовця, С.Руданського, Є.Згарського, Ю.Фельковича, П.Куліша, С.Воробкевича, М.Чернявського, Я.Шоголева, Олени

Пчілки, В.Масляка, В.Грінченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Старицького, М.Вороного та їхніми зверненнями у цьому жанрі, а також їхньою, зв'язаною з ним, літературно-критичною і публіцистичною творчістю.

Історія жанру включає як необхідну складову частину також розвиток літературно-критичної думки, що досліджує, акумулює погляди та вимоги до історичної поеми /суспільні і мистецькі/ у різні періоди минулого століття, а отже характеризує їх ідейно-художній ідеал. Це дає змогу глибше зрозуміти літературний процес, оскільки розкриває усвідомлення, сприйняття твору в час його появи. Розглянуті й прокоментовані історико-літературні праці, нариси життя і творчості письменників.

Джерела дослідження: журнальні публікації, першодруки історичних поем, окремі й академічні видання, збірники, альманахи, антології; вітчизняні і зарубіжні літописи, праці українських і закордонних істориків; фольклорні матеріали, а також твори світової літератури, що мали безпосереднє відношення до українських історичних поем; літературно-критичні й історико-літературні праці; епістолярна, публіцистична й мемуарна спадщина письменників. До аналізу залучено архівні й рукописні фонди Центральної наукової бібліотеки НАН України ім.В.Вернадського, Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаника, Інституту літератури ім.Т.Шевченка НАН України, Харківського й Дніпропетровського університетів.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що художня специфіка історичної поеми, генологія і загальна теоретична модель жанру, його типологія і еволюція ще не були предметом окремого дослідження, у зв'язку з чим відсутня цілісна картина розвитку самотності природи цього літературного організму. Літературно-критичне й історико-літературне осмислення окремих творів відрізнялося досі роздрібненістю чи оглядовістю, часто "попутністю", розсіпані у публікаціях корисні спостереження і судження потребують, безумовно, підсумування, систематизації, справді наукового аналізу. Автор реферованої дисертації прагнув виконати цю роботу, критикуючи кон'юнктурні судження, розрізані висновки українських літературо-

знавців щодо своєрідності розвитку історичної поеми, її періодів, її місця у системі жанрів національного письменства і у світовому контексті.

У процесі виявлення специфіки поемної спадщини українських письменників дисертант по-новому розкриває її зв'язки із суспільним визвольним рухом, з формуванням національної самосвідомості, історичної пам'яті народу, з боротьбою за державність України.

З більшою ґрунтовністю і всебічністю, ніж це робилося у науці досі, досліджені особливості романтичного і реалістичного напрямів, їх ідейні і художні досягнення в історичній поемі XIX -початку XX століть, встановлені ступені залежності гуманістично-творчого, духовно-збагачувального рівнів, концептуального впливу від світоглядних домінант та ідейно-естетичних позицій письменників. Дисертант простежив взаємозв'язки інтенсифікації літературного процесу і форм художньої умовності, епічності і психологізму, мікро- і макроелементів поем, індивідуалізації й типізації персонажів, їх внутрішнього світу і авторських відступів-рефлексій, виявив тенденції використання символічних і метафоричних образотворчих засобів, персоніфікації ідей, поглиблення синтетизму, урізноманітнення асоціацій.

Автор бачив основне завдання у створенні монографічного дослідження цілісного характеру, свого роду синтетично-аналітичної історії жанрової форми за століття, що відображає загальний шлях її руху і руху її окремих різновидів, еволюцію концепції художнього історизму, національного характеру, видозміни конфлікту і динаміку стилевих течій та ін., що розкриває сам поемний процес як у його провідних тенденціях і проблемно-тематичних утвореннях, так і у плані індивідуально-портретному, як по вертикалі, від періоду до періоду історії української літератури, так і по горизонталі, у її типологічних зв'язках з поемами інших авторів та інших літератур.

Теоретична і практична цінність дисертації. Поставлені в роботі питання, висловлені судження і висновки дослідження відображають нові шляхи і підходи у вивченні теорії й історії поеми, зокрема

історичної, і у цьому зв'язку специфіки розвитку жанрів, течія, напрямків в українській літературі XIX - початку XX століть. Дисертант показує можливості ефективного застосування категорії художнього історизму у комплексному аналізі літературних явищ. Дослідження буде сприяти осмисленню поезії як складної і гнучкої системи, у складі якої взаємодіють різні компоненти: історична персоніфікація ідеї, національний характер, жанр, трансформація подій і вчинків, глибина і перспектива зображуваного, художня інтуїція, стиль тощо.

Матеріали дисертації, її результати і висновки можуть бути використані при вивченні як теоретичних проблем, так і історії розвитку жанрів у вузівській практиці викладання історії української літератури, зокрема у справді науковому освоєнні творчості Є.Гребінки, Т.Шевченка, П.Куліша, С.Руданського, Ю.Федьковича, В.Гринченка, М.Старицького, І.Франка, Лесі Українки, С.Воробкевича, Олени Пчілки, М.Чернявського, Я.Щоголева та інших письменників; у спецкурсі "Українська історична поема" на філологічних факультетах або спецкурсі "Література й історія" на історичних факультетах вузів, при написанні студентами курсових і дипломних робіт; для створення навчальних посібників з окремих розділів історії української літератури XIX - початку XX століть. Конкретні зразки жанрового аналізу історичних поем можуть бути корисними учителям-словесникам у школах, ліцеях, гімназіях. Дисертація може бути в пригоді всім, хто займається гуманітарною, культурологічною роботою; наукове осмислення шляхів розвитку історичної поеми, нове прочитання творчості цілого ряду письменників сприятиме прирошенню знань про духовний розвиток нації, про її історичні проблеми і культурні надбання.

Апробація роботи. Дисертація є плодом багаторічної роботи автора, виникла на основі його монографії "Українська історична поема /перша половина XIX ст./", розділів і статей у різних колективних дослідженнях і збірниках, у наукових і літературно-художніх журналах, альманахах, вісниках, тез доповідей і повідомлень науко-

вих конференцій, загальною кількістю понад 20, що позитивно оцінені в пресі.

На основі матеріалів дослідження автор виступав з доповідями і повідомленнями на наукових конференціях: міжнародних /Московський державний університет імені М.Ломоносова, 1982; Запорізький держуніверситет, 1985, 1993; Літературний інститут імені М.Горького, 1987/; на XXV, XXIX, XXX шевченківських конференціях /Запоріжжя, Донецьк, Луганськ, 1981, 1993, 1994/ Інституту літератури АН України і вузів названих міст; на міждержавних і всеукраїнських "Літературний процес і творча індивідуальність письменника" /Дніпропетровськ, 1988/, "Т.Г.Шевченко і загальнолюдські ідеали" /Одеса, 1989/, "Шевченко і розвиток мов та літератур народів СРСР" /Київ, 1989/, "Література й історія" /Запоріжжя, 1993/, "Академік М.Возняк і розвиток української національної культури" /Львів, 1990/, "Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму" /Київ, 1991/, "Запоріжжя в історії та культурі" /Запоріжжя, 1991/, на республіканських і міжвузівських конференціях з проблем вивчення творчості Ю.Фельковича /Чернівці, 1984/, М.Рильського /Житомир, 1985/, В.Поліщука /Рівне, 1987/, М.Кропивницького /Кіровоград, 1990/, Лесі Українки /Одеса, 1993/, М.Хвильового /Харків, 1993/, на підсумкових наукових конференціях Запорізького держуніверситету.

Конкретні результати дослідження використані при читанні спецкурсів "Література й історія", "Українська історична поема" у Запорізькому державному університеті.

Дисертація обговорена на об'єднаному засіданні кафедр української і російської та зарубіжної літератур Запорізького держуніверситету.

Структура дисертації зумовлена літературознавчою концепцією, аспектами і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів /другий і третій розділи мають по два підрозділи/ і висновків.

основний зміст дисертації

У "Вступі" обгрунтовані вибір теми, актуальність і наукова новизна дослідження, його методологія і методи, названі предмет і джерела дисертації, визначені її мета і завдання, теоретична і практична цінність.

У першому розділі - "Концепція історизму, генологія і загальна теоретична модель жанру історичної поеми" - виявлена і досліджена сутність історизму: підходити до кожного явища в його конкретності, становленні і розвитку. Спираючись на відому тезу німецького просвітителя Й.Г.Гердера /1744-1803/ про те, що кожна нація має свій внутрішній світ, спосіб життя і звичаї, романтики розвивали його думку про мистецтво як живий організм, що виростає на народно-історичному ґрунті, збирає в себе національні умови, традиції, усе суму особливостей життя і духовної культури певного народу.

Час і простір, що були для класицистів нейтральним фоном, місцем дії, наповнюються у романтиків конкретно-історичним, національно-неповторним змістом. Відкидаючи будь-які наперед задані нормативні начала і раціоналістичні правила, художній звір виростає як органічне явище безпосередньо з мінливого життя. Романтична естетична думка на Україні, що починає формуватися наприкінці 10-х років XIX ст., була позначена впливом ідей німецької ідеалістичної філософії, Гердера, Шеллінга та літературної теорії німецьких /ієнських/ романтиків.¹

Український романтизм близько споріднений з характером літературного розвитку країн Центральної і Південно-Східної Європи, в яких, незважаючи на різностадіальність економічного, політичного і національно-культурного розвитку, кінець XVIII - перша половина XIX ст. проходили під гаслом боротьби за національну незалежність і створення самобутньої культури. Від спроб перекладу і наслідування краєвих представників романтичних шкіл сусідніх літератур, зокрема польської та російської, поширюються тенденції засвоєння мотивів і

¹ / Див.: Яценко М.Т. Українська романтична поезія 20 - 60 -х років XIX ст. // Українські поети-романтики. - К.: Наук. думка 1987. - С.11-12.

форм чеських, словацьких і південно-слов'янських поетів. Готувався своєрідний ґрунт для теоретичного осмислення проблем "народності" і "слов'янства". І разом з тим поглиблюються думки і про українську національність, про її право на вільне політичне існування.

В умовах зростаючої диференціації суспільної думки при єдності самого типу естетичного відношення до дійсності у поглядах українських романтиків проявлялися різні ідеологічні орієнтири. Це й дало підстави для створення в радянському літературознавстві у 40-50-х роках антиісторичної концепції, за якою до кінця 80-х років механічно поділяли романтизм на прогресивний чи революційний /коли йдеться про сучасність або майбутнє/ і консервативний чи реакційний /коли автор звертається до історичного минулого/. Тим часом суттєве значення має не те - в історичному минулому чи в сучасних умовах або майбутньому живе і діє романтичний герой, а те, яким є внутрішній його світ, які ідеали він сповідує і захищає.

Джерела моральних цінностей для концепції романтичного історизму, основа якої склалася у 20-40-і роки у працях М.Максимовича, І.Срезневського, О.Водяньського, М.Костомарова, - у духові нації, сконцентрованому у фольклорних пам'ятках і насамперед у героїчному епосі як достовірних документах самобутнього славного минулого. Народ виступає як єдність етнічного типу, способу відчуття, мислення, своєрідності характеру і психічного складу.

Розвиток романтизму знаменував перехід від імперсонально-фольклорного, колективного художнього мислення до індивідуально-особистісного, від людини "фольклорної" до суверенної особистості. З цього погляду в українському романтизмі можна визначити серед основних тематично-стильових течій фольклорно-історичну.

Важливою складовою частиною розвитку національного самопізнання і самосвідомості було захоплення козаччиною, культ її і ревне збирання відголосків про неї у народній словесності. Все це було посилене романтично-народницьким рухом.

Історизм XIX ст. відрізнявся від історизму XVIII ст. глибшим розумінням соціальних і національних протиріч і зображенням життя суспільства й людини в розвитку, історичним розумінням дійсності.

Від історичних дум і балад у розвиток концепції історизму в українській літературі привнесені динаміка епічного начала, взаємодія з міфотворчістю, підсилені акцентологічність, емоційність, паралелізми.

Першою історичною поемою вважають дослідники твір кінця 30-х - початку 40-х років "Кочубей", що започаткував змістову сутність цього жанру - його орієнтацію на відтворення, воскресіння певного типу людських відносин, конкретизовану у специфічних зображувальних засобах, їхній структурній організації. Характерна поема виділенням провідних конкретних ознак у освітлюваному явищі, відтворенням цілого на основі малої кількості ознак. Якщо до кульмінації фабула не зовсім розходила з історією, то в найвищій напрузі взаємин головних персонажів поеми автор для ефекту міби забуває справжню драму Кочубея та обставини його страти. Суперечить історизму витадливий авторський вимисел фізичної розправи Мазепи з Кочубеєм.

Модифіковані, перетворені фантазією творця історичні факти стають джерелами і основою історичної поеми "Вогдан Хмельницький" /1833/, автор якої довгий час ототожнювався з відомим ученим і літератором Михайлом Олександровичем Максимовичем, однак ближчими до істини виявилися ті дослідники, які вважають, що її написав його родич Михайло Михайлович Максимович. Дві сюжетні лінії твору - причини й організація визвольної війни 1648-1654 рр. на чолі з Вогданом Хмельницьким і кохання Вогдана та польки Марії /Минодори/ оповиті романтикою, як і особи, людські характери, зокрема картини ув'язнення Вогдана та його втечі. Реалізовано право художника на деяку белетризацию, на свободу викладу, при якій він може змушувати історичних осіб не тільки говорити те, про що не збереглося відомостей у джерелах, а й здійснювати вчинки, яких не було насправді, аби лише видумані слова і дії не суперечили характерам зображених історичних осіб. Атрибутивною рисою романтичної історичної поеми стає схильність до ліризації мотиву усього твору і окремих епізодів, особливо у картині зустрічі гетьмана-переможця в Києві.

Художній здобуток "Вогдана Хмельницького" збагатила поема Є.Гребінки "Вогдан" /1843/. Захоплення автора козацько-селянською війною проти польської шляхти надало твору, написаному російською мовою, виразного романтичного колориту, позначилося на його стилі. І хоча історичну конкретику в ньому нерідко заступають узагальнені символи - історія боротьби двох орлів з чорними воронами, образ могили та ін., - все ж простежується близький до історичної достовірності образ Вогдана Хмельницького, наголошується на тісному зв'язку його з народними масами, на прагненні спиратися на їхню силу й могутність. Реферована дисертація містить гранично вичерпний аналіз композиції і засобів змалювання головного образу, романтичному піднесенню якого служать і його хитрі вчинки /здобуття захопленого за двома замками гетьманом Варабашем королівського указу/, і фольклорна гіперболізація, і детально виписані картини /скажімо, бенкет у Хмельницького/, і народнописенні ремінісценції. Художню вагомість поеми дисертант вбачає у органічному поєднанні засобів і прийомів лірики, епосу й драми, у неповторному стильовому ладі, який він визначає як художній універсалізм, що включає в себе різні за своєю художньою природою елементи.

Автор реферованої дисертації аргументує думку, що історичні поеми початку XIX ст. так чи інакше наслідували "Енеїду", найбільш переймаючи у Котляревського його зовнішню манеру, фабульну схему і стиль. До цієї групи пізніх наслідувачів Котляревського, які "вводять до своїх творів елемент історичний, пробують, зостаючися на ґрунті бурлескного стилю, виконуючи всі його приписи, торкатися поважних в їх очах тем",¹ відносять Я.Кухаренка - автора поеми "Харко, запорозький кошовий", яку з суми різних даних можна віднести до 30-40-х років XIX ст. Змальовуючи початок Кубанського війська, перші кроки української колонізації на Кубані - прихід запорожців і утікачів-селян з України, постать кошового Харка, письменник орієнтувався на Енея і його сподвижників з останніх частин поеми Котляревського. Коли "Енеїда" натякає на життя козацтва

¹ / Зеров М. Лекції з історії української літератури 1798-1870/. Вид-во Канадського інституту українських студій. 1977. - С.46.

після зруйнування Січі, то твір Кухаренка є спробою свідомої поетичної обробки історії Кубанського війська. І хоча це завдання, очевидно, вимагало від автора розриву із засобами травестійного письма, на такий крок він не відважився, а зберіг псевдокласичний план поеми.

Автор дисертації визнає, що конкретний історизм є не визначальною жанровою рисою історичної поеми, а найзагальнішою ознакою національної свідомості, що виникає на певному ступені її розвитку. Історична поема не відновлює минуле у буквальній і послідовній точності усіх подій, діалогів, обставин, мета її - вираження внутрішньої суті буття. І через те достовірність тут - вища "звичайної". І все ж суб'єктивність відтворень минулого у поемі Я. Кухаренка позначена деталізацією описів січей з поляками, актів розправи з ворогами. Зруйнування Січі, а точніше - його причини пояснені у поемі вузько. І все ж твір сповнений художньої переконливості, що долю Січі вирішено неправовим шляхом. З психологічною достовірністю показано, як б'ється жива людська душа під ударами несправедливості. Приймаючи створені поетом художні перипетії і образи, автор дисертації віддає належне його зображувальній обдарованості, інтуїції і широкому історичному пізнанню. Багато з того, що він зображує, забаралене у теплі тони народних переказів.

Переобтяження зайвими деталями, хронологічні зміщення, велика кількість історичних імен і подій багато нашкодили поемі. Але багато разів ці втрати компенсувалися ліричними епізодами, гумористичними засобами, хоча захоплення описом випивок і закусок, деталями бенкетувань і похміль'я іноді надмірне.

Магістральний напрямок розвитку жанру історичної поеми складався з різноманітних шляхів, ще досі не вивчених. Взаємопроникнення, взаємодія жанрів історичної думи, історичної балади, історичної пісні й історичної поеми визначали особливості перемог митців над істориками, спроб їх тісного й органічного злиття в художній свідомості.

Жанрові ознаки поеми змагалися у ряді творів з елементами думи і балади. Вони увібрали в себе дух історичного оптимізму, романти-

чний пафос визвольної боротьби, атмосферу складності долі героїв, емоційної напруженості.

Створюючи образи історичних осіб, поети, безперечно, тримали у полі зору їхніх фольклорних попередників. Але й тут важливо бачити естетичне новаторство рецепцій і особливо прагнення психологічної мотивації вчинків персонажів, пошуки потрібних індивідуальних рис. Соціально-моральна еволюція героїв постає конкретніше і виразніше, обумовлюється і зовнішніми обставинами, і якостями характеру особистості. Вони не тільки керівники визвольних війн і повстань, патріоти батьківщини, борці за українську державність, а люди великого авторитету, які вмюють переконувати, відкривають очі, неспростовно доводити історичну Правду.

Тривога за героїв передана в глибоких переживаннях матерів і коханих, у їхніх важких, гнітючих передчуттях. Образи матерів і коханих з їхніми стражданнями надають історичним поемам ліричного забарвлення, посилюють їх людинознавчі засади.

Засобами лірики відтворені найбільш напружені години і дні, коли мати, кохана чекають звістки про долю захисників вітчизни. Оскільки в історичних думах і баладах інтимні мотиви були дуже слабкі, то з усією рішучістю можна сказати, що в історичних поемах вони навіяні історичними піснями, в яких, "чи рокомом грому, чи ніжною струною", за висловом М.Стельмаха,¹ озвалися визначні події в житті народу й людські почуття.

Художній досвід історичної поеми XIX - початку XX століть справді розмаїтий. Широке коло тематичних інтересів - від давніх часів Київської Русі до національно-визвольної боротьби в Австрійській і Російській імперіях.

Долаючи ілюстративність і описовість, однобікність захоплено-романтичних спрямувань і потягів, відмовляючись від орнаментальної бурлескності і умовної модернізації стилю, українська історична поема XIX - початку XX століть дала високі зразки творчого синте-

¹ /Стельмах М. Твори. У 5-ти т. Т.5. - К.: Держлітвидав України. - 1963. - С.571.

зу, взаємного збагачення думки художньої і наукової, естетичного поліфонізму жанру, сучасного звучання історичного твору.

Зовнішня несхожість форми має в основі відмінності у критеріях відбору історичного матеріалу, в принципах його осмислення, в нормах авторського ставлення і до реальних, і до вигаданих осіб.

Будучи відгалуженням, різновидом такої синтетичної форми як поема, історична поема, завдяки накопиченню власних жанрових ознак, відійшла од неї далі, ніж інші поемні різновиди, і здобула своє жанрове обличчя.

Деякі автори прагнули охопити щонайбільший часовий масив, переплести й поєднати між собою події, долаючи небезпеку створити, сказати б, претензійний конгломерат різнопланового матеріалу, який не може стати цілісним художнім організмом. Це особливо проявилось на творчому прикладі поеми Я. Кухаренка "Харко, запорозький кошовий". Жаль, що іноді зв'язки часів у ній прокреслені умисно випраямленими лініями, в які зливається пунктир філософського підтексту оповіді. І все ж поет знайшов і генералізуючу ідею, і необхідні асоціативні зв'язки, на яких тримаються події з різночасових площин, виразно перегукуючись між собою або й пояснюючи одна одну, окреслюючи береги "розповідної стихії". Принципове значення має те, що гіпотетична, вимислена і водночас цілком реальна за своєю художньою сутністю постать Харка-на тлі епохальних історичних подій, точніше, в гушавині цих подій, змальованих не тільки в безпосередньому об'єктивному їх перебігові, а й перетрансформованих у свідомості героя. Отже, історія "вміщується" в особистостях.

У подіях минувшини автори історичних поем черпали не просто гострі драматичні ситуації, які мляли в основу сюжетних інтриг, динамічних і захоплюючих. Їх вабили прояви самобутніх характерів осіб, які брали участь у драмах історії, й складне переплетіння їх різних позицій, устремлень, інтересів, які перевіряла народна мораль, національна ідея.

Художньо освоюючи, осмислюючи і трансформуючи історичні події, поети-романтики завдяки авторській фантазії, не одриваючись від історичного ґрунту, розширюють і ускладнюють бачення світу, зву-

жують площу для відображення побуту, посилюють громадянське звучання творів. А в реалістичних поемах кристалізуються людські індивідуальності, вони мають ширші інтереси й потреби і тому живописати їх було важче. Векорисна самопожертва і природний, як життя, патріотизм народних низів індивідуалізується, диференціюється, розчленовується і обертається на конкретні соціальні і психологічні одиниці.

За авторською трактовкою у поетизації керівників і героїв визвольних змагань та депоетизації їх ворогів переважають різко відмінні тони та барви: у перших образах бринять ліричні риси, легенький гумор, ваблять око м'які, ласкаві кольори; в образах польських воєвод, турецьких яничарів відчувається викривальний, навіть злостивий настрій автора.

Історична поема закріпила найсуттєвіші константи буття, наповнивши їх новим змістом, що виходить за межі архитипної моделі. Провідне місце серед цих констант у поемі, за нашими спостереженнями, займає концепт волі. Відчуття волі як вищої ідеальної субстанції створює об'ємний концептуальний фон, що допомагає передати відтінки думок і почуттів як персонажів твору, так і його автора, які часто досить тісно пов'язуються з реаліями сьогодення.

Українська історична поема пройшла цікавий шлях художніх шукань, які велися в основному у таких літературно-стильових напрямках: просвітницькому, романтичному, реалістичному, неоромантичному, символістському. Проте ці напрямки занадто узагальнено виражають жанрово-стильове розмаїття історичної поеми, принципи її історичних асоціацій і художньої структури, суб'єктивні особливості творчого акту, насправді вони об'єднують далеко не однорідні твори.

Так, у межах першого потоку виразно вирізняються течії художнього історизму: бурлескна /"Харко, запорозький кошовий" Я. Кухаренка/, преромантична /"Кочубей" невідомого автора/, сентиментально-реалістична /"Палій" В. Забіли/, фольклорно-реалістична /"Вогдан" Є. Гребінки/, у рамках другого-фольклорна /"Скит Манявський" А. Могильницького/, фольклорно-історична /"Україна" П. Кулі-

ша/, романтична-громадянська /"Іван Підкова", "Тарасова ніч", "Гамалія" Т.Шевченка/, романтично-реалістична /"Гайдамаки" Т.Шевченка, "Чумаки, або Україна з 1768 року" Ф.Морачевського/.

У дисертації наголошено: тим і примітна, тим і знаменна доля значних літературних творів, що розуміння їх поглиблюється з плином часу, що на кожному новому етапі розвитку суспільної свідомості, наукової і художньої думки в їх ідеях і образах відкриваються все нові грані і риси, які раніше не були побачені зовсім чи побачені зовсім не так, чи не зовсім так, як цього заслуговували.

Підсумовується перший розділ посиланням на те, що "з'ясування процесів формування, розвитку, трансформацій і занепаду жанру, синтезу жанрів і їх диференціації можна вважати одним із найважливіших теоретичних завдань історії світової літератури".¹

Другий розділ дисертації - "Жанрово-стильова специфіка і типологія" - складається з двох підрозділів: 1/ Національні особливості історичної поеми", 2/ "Типологія".

Розмову про національні особливості дисертант починає у першому підрозділі з констатації того факту, що ідеологічно запрограмоване тлумачення літератури й історії, постійний тиск позанаукових сил, усталені погляди, тривала смуга замовчування, а то й фальсифікації цілої низки суспільно-політичних подій, зокрема явищ українсько-російських відносин у минулому, історичних постатей завдали немало шкоди трактуванню історичних поем XIX - початку XX століть. Назріли тенденції нового їх прочитання, радикального перегляду традиційних уявлень і коментарів.

Ставлячи за мету зруйнувати існуючі літературознавчі стереотипи, автор дисертації звертається до вислову І.Нечуя-Левицького про національне й культурне значення літератури: "Література - це ціла пережита, давня й сьогочасна історія нації, се сама нація, виявлена в своїх краших привідцях /поводирях - В.Ш./ усебічного розвитку, котрі давали всьому привід, зробивши свої думки громадським скарбом. Сьогочасна література якої-небудь нації показує нам, чого

¹ /Неупокжева И.Г. Революционно-романтическая поэма первой половины XIX века. Опыт типологии жанра. - М.: Наука. 1971. - С.19.

вона хоче, що вона думає, якою стежкою прямує і які цілі вона собі призначила".¹

Реферована дисертація є спробою комплексного дослідження жанрової своєрідності історичної поеми в історико-літературному контексті XIX - початку XX століть через нові аспекти вивчення жанру-загальну теоретичну модель, зв'язки з народною духовністю і народною психологією, національну своєрідність, естетичну вагомість, еволюцію змістових форм, змін і перетворень, внутрішньожанрову типологію модифікацій, синтез художньої інтерпретації історії з народно-національним світом.

Сьогоднішнє теоретичне осмислення національної специфіки літератури, твердження фахівців, що "інтелектуальні завдання не є всезагальними й універсальними, а являють собою вираження національної ситуації",² дає підстави твердити, що в XIX ст. українська література являла собою структуру, якісно відмінну від російської, - структуру з іншими головними складниками й іншим їх функціонуванням та домінуючим проблемно-тематичним комплексом, а значить, іншою поетикою.

У національній ідеї бачив О.Потебня ту силу, яка може підняти Україну з руїни і вивести на шлях нового життя. Тому він відверто говорив, що "ідея національності завжди є рід месіанізму". Національна ідея прагне до самореалізації, пробуджує ті психологічні сили, які можна назвати свідомим національним прагненням, приводить цілу націю до консолідації її внутрішніх сил, пробуджує волю, скеровує дії.

Розвиткові українського романтизму, історичної поеми зокрема, дуже сприяв той факт, що письменники, зокрема Шевченко, значно тісніше були зв'язані зі справжнім народним життям, аніж переважна більшість західних романтиків і романтиків сусідніх народів.

¹ / Нечуй-Левицький І.С. Світосгляд українського народу. - К.: 1992. - С.12.

² / Джексон Ф.Р. Теорія в новій ситуації // Вопросы літератури. - 1990. - № 6. - С.86.

Хоча історичні погляди Шевченка досліджувалися в ряді праць¹, однак вони досі заслужили найменшої уваги. Лейтмотивом монографій, збірників, статей служила думка, що історичні поеми Шевченка хоча й містять історичні неточності, все ж правдиво відображають дух минулого і творять могутню й правдиву у своїй глибинній суті картину. Одним із перших авторів цього кута зору був Вол. Антонович.²

Немало дослідників невимовно спрощували історичні погляди Шевченка, навіть спотворювали їх, "робили все, щоб довести або незначний (чи й непрофесійний) інтерес Шевченка до питань історії, або непослідовність чи й хибність його (зокрема раних) переконань."³ Дисертант поділяє судження тих літературознавців, які відстоювали пряму, цілковиту відповідність між реальним і поетичним світом. На думку самого Шевченка, правду про українське минуле неможливо вивчити з книжок та архівів, а її можна пізнати передусім через звертання до колективної душі народу.⁴

Принципам художнього осмислення історичних подій, освітлення історичних постатей, джерелам історичних поем Шевченка, проблемам поетичної майстерності були присвячені окремі статті чи розділи в книгах М. Чалого, О. Кониського, Ю. Івакіна, І. Пільтука, В. Воробіна, В. Шубравського, В. Смілянської, Д. Чалого, Г. Неділька, Я. Дзери, О. Забужко, В. Яременка і лише дві монографії.⁵ Приходять до нас у незалежній Українській державі і дослідження шевченкознавців діаспори П. Зайцева, Л. Вілецького, В. Лепкого, В. Барки, Ю. Война-Блохіна, Є. Маланюка, С. Сміль-Стоцького, Г. Грабовича та ін.

Протягом десятиліть, коли замовчувалися чи відкидалися праці М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, І. Крип'якевича, Д. До-

¹ / Див.: Марченко М. І. Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка. - К.: 1957; Марголіс Ю. Д. Історичні погляди Т. Г. Шевченка. - Л.: 1964; збірка "Історичні погляди Шевченка", - К.: 1964.

² / Див.: Антонович В. О дослідженні історичних подій в поезії Шевченка // Читання в історичному обществі Нестора - Летописца. - Спб.: - 1888. Т. 2. - С. 145-149.

³ / Кононенко П. П. Українська література: проблеми розвитку. - К.: Львів, 1994. - С. 122.

⁴ / Див.: Шевченко Т. Г. Поеми збр. тв. У 12-ти т. Т. 1. - К.: Наукова думка. - 1989. - С. 62-63.

⁵ / Навроцький Б. "Тайдамаза" Тараса Шевченка. - Харків. - 1982; Гнатюк М. Поема Т. Г. Шевченка "Тайдамаза". - К.: 1963.

рошенка, Д.Яворницького, М.Аркаса, О.Єфименка, не лише історики, а й літературознавці необ'єктивно, однобічно висвітлювали суспільно-політичний ідеал Шевченка в минулому - Запорозьку Січ як християнську демократичну республіку, діяльність українських гетьманів, обминали те, що головними характеристиками Запорозької республіки були демократизм, виборність керівних органів, дуже збіднювали коментарі творів чи окремих епізодів і рядків, де йшлося про такі періоди історії України як Гетьманщина, Руїна, про етапи української державності.

До особливо прикрих, канонізованих псевдосшевченкознавчою традицією викривлень дисертант відносить судження про "ранній безкритичний романтизм" поета. Суть їх лежить у тому, що спочатку Шевченко, мовляв, захоплювався національною минувиною, перебуваючи на чужині, "ідеалізував козацтво і гетьманів" і взагалі був у полоні національної /чи й "націоналістичної"/ романтики, та пізніше, під впливом російських революційних демократів він позбувся національних ілюзій, став "класово-свідомий".

Автор дисертації доводить, що нове й очищуюче світло на й досі дещо "таємниче" осягнення Шевченком історії України не можна пролити тільки за допомогою раціонального, наукового аналізу. І схиляється до тих, хто усвідомлює, що без творчої й при тім національної інтуїції тут, напевно, не обійтись. До тих, хто рбзуміє слово не як засіб комунікації, не як своєрідну "полову", відчуваючи

оге

Але В о г о н ь в одежі слова -
Везсмертна іскра Прометей.

І цей вогонь, так чи інакше присутній у кожній справжній творчості, - є передовсім незаперечним, суттєвим, істотним і природним складником поезії Шевченка, можна сказати, душею її. Той вогонь відчувається майже в кожному рядку, хоч температура його, зрозуміло, не завжди однакова. Того вогню розумово, науково, аналітично розкрити, підрахувати не можна.¹

¹ / Див.: Маланюк Є. Шевченко - живий // Маланюк Є. Книга спостережень. 2. Торонто. - 1966. - С.111-112.

Духом Козацької Доби, духом нації Шевченко змінив, відродив і утвердив українську людину як дієву силу історії. Людину повну, багату внутрішнім змістом, поліфонічну, "контрапунктичну". Шевченкове слово гомоніло над головами незрячих грецьосів, переможно встановлювало над ними свою незриму моральну владу, втягувало пасивне українство в активну стихію. Шевченкова поезія започаткувала стратегію боротьби і вселяла переконання в перемогу національної ідеї. Це завдання і покликання виконували й історичні поеми.

Очевидно, слід виходити з такої домінанти: окрім типової для геніїв місії - передбачати силою інтуїції те, до чого значно пізніше прийде сила знання і суспільної еволюції, муза Шевченка, його творчість, зокрема історичні поеми стояли біля колыски української суспільної думки, ґрунтувалися здебільшого на національних устремліннях та романтичному інтересові до визначення національно-політичних ідеалів України, заряджали свідомість вірою в сили нації.

Історичні погляди Шевченка, що широко відбиті в його літературній, епістолярній і малярській спадщині, і досьогодні, на превеликий жаль, належним чином не прокоментовані, не досліджені, відрізнялися своїм демократизмом, високим почуттям обов'язку перед правдою історії, нетрадиційністю поглядів на руські літописи, що творилися на замовлення і під наглядом князів та мали офіційний характер, а на історію як на народне самопізнання.

Висвітлюючи становлення цих поглядів, наші шевченкознавці, як правило, на перший план ставили ідейні контакти з російськими революційними демократами та визвольні ідеї передової російської літератури, конкретно К.Рилєєва, О.Грибоедова, О.Пушкіна, М.Лермонтова, М.Гоголя і об'єктивно применшували роль ідей М.Максимовича, М.Костомарова, творів Г.Сковороди, І.Котляревського.

Говорячи про те, що фактичний матеріал з історії Шевченко брав із наявних у той час історичних джерел та спеціальної літератури - з рукописних історіографічних пам'яток 17-18 ст. /"Літопису Самовидця", літописів С.Величка, Г.Грабянки, "Історії Русів та ін./, з праць Д.Вантиша-Каменського "Історія Малої Росії" /1822/, М.Маркевича "Історія Малоросії" /1842-43/, публікацій М.Костомарова,

М.Максимовича, О.Водяньського і спілкування з останніми, коментатори не показали його незвичайну широчінь ерудиції, досконалі знання, самобутність і глибину осмислення історичних явищ.

І сьогодні актуальні судження С.Ефремова, що питання про особисті й літературні впливи на Шевченка належать до найменше розроблених. Дисертант погоджується з висновком цього видатного літературознавця: увесь різноманітний матеріал, що вбирала в себе жадібна до правди душа поетова, перетворював Шевченко в поривах творчого натхнення, часто лишаючи далеко позад себе те, що було йому за зразок або ж піддавало думки й образи.¹

Знаючи зразки історичної романтичної поезії, зокрема історичні повісті й поеми Вальтера Скотта, Мекферсонові "Пісні Оссіяна", "Полтаву" Пушкіна, "Смерть Наливайка" і "Войнаровського" Рилєєва, молодий поет до історичної епіки приступив не відразу:

Не хотілось в степу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
збирать на пораду.

"А тим часом та "козацька громада", ті "степи й могили -гори" найбільш притягали до себе його уяву. Україну "вишневих садків" і земних ночей заступала Україна - поле національних змагань і ніби доматалася, щоб він її оспівував".²

Внаслідок недостатності, бідності історичного матеріалу майже в кожній історичній поемі Шевченка зустрічаються дрібні фактичні помилки. Наприклад, Підкова і Гамалія не робили походів на Царетград і Скутари, поема "Чернець" оперта на одне місце в "Чорній раді" Куліша, повністю оснований на фабулі, що Палій помер у монастирі, чого насправді не було.

Але ці неточності окупилися іншого роду достоїнствами. Художник нерідко передбачає те, що буде встановлено історичною наукою через

¹ /Див.: Ефремов С. Історія українського письменства. Т.2 Мюнхен. 1989. - С.7.

² /Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. - К.: АТ "Обереги". - 1994. - С.66.

багато років потім. Подібні передбачення в історичних поемах Шевченка викликані його могутнім поетичним талантом.

Мав право Куліш сказати про Шевченка в надгробному слові: "ти вчив нас правди святої, животворящої,"¹ а Драгоманов вважати, що Шевченко "мав надзвичайний нюх історика".² Але це не означає, що поезія Шевченка призначена слугувати автентичному історичному пізнанню. Ні, це не царина, і не поклик поезії. Як наголосив ще Арістотель, "поезія і філософські глибша, і серйозніша за історію, - поезія говорить більше про загальне, а історія - про окреме."³

У поемах "Тарасова ніч" та "Іван Підкова" стислість сюжету і окреслення характерів значною мірою ніби компенсує піднесено романтично, гіперболізована авторська розповідь. Вирізняється й інша особливість цих творів - сила героїв у масах, у їхній підтримці. Тарас Федорович та Іван Підкова уособлюють ватажків, які виражають волю козаків, їхні прагнення, міць. Вони, може, тільки сміливіші і далекоглядніші. Народне начало, органічно зливаючись із вершинними досягненнями світової літератури, європейського художнього мислення, творило нову художню якість.

Автор реферованого дослідження приєднується до критики Я.Дзирова⁴ тверджень Грабовича, що начебто Шевченко далекий від ідеї національної держави і заперечує її морально-екзистенціальну цінність, проповідує "радикальний антидержавний популізм і навіть анархізм", що в Шевченка Україна існує не в історичному, а в міфологічному просторі й часі.

У дисертації аналізуються ще й досі належно не прокоментовані докладні спостереження В.Навроцького над жанровою природою, композицією, стилістикою поеми "Гайдамаки", схвально оцінені спроби зіставити поему з романтичними творами західноєвропейської, російської, української літератури і його судження, що жанрові особливості

¹ / Куліш П. Твори: У 2-х т. Т.2. - К.: Дніпро. - 1989. - С.521.

² / Драгоманов М. Літературно-критичні праці. У 3-х т. - К.: Дніпро. 1970. Т.2. - С.57.

³ / Арістотель. Поетика. - К.: 1967. - С.54.

⁴ / Дзира Я. Поетичне слово генія: історична основа чи міфологічне тло? // Літературна Україна. - 23 травня. 1996р.

"Гайдамаків" продиктовані прагненням змалювати широку картину історичних подій, зосередитися не на психології героїв-одинаків, як то було властиво поетам-романтикам, а на масах, на історичному процесі в цілому.

За В.Навроцьким незалежність поеми Шевченка від літературних традицій засвідчили і особливості її композиції. Лише в новелістичній сюжетній лінії /Ярема-Оксана/ почасти відчувається зв'язок з польською літературною традицією.

Оскільки основні події повстання акладаються в три доби власне подійного часу, постає питання: яким же чином поетові вдалося створити враження такого розмаху всенародної боротьби, яка охопила всю Україну?

В.Смілянська знаходить відповідь у певних, властивих романтизму, особливостях взаємодії художнього часу і простору. Мікročас події /три доби/ охоплює макропростір - "всю Україну", і цей топос домінує у змалюванні повстання. Він акцентується раз у раз і в розповіді загального розповідача /"Розібрали - заблидали По всій Україні"/, і в широких пейзажах-панорамах, які він малює /"Задзвонили в усі дзвони По всій Україні"/; розділ "Червоний бунт" відкривається особливо широкою панорамою, яка обіймає справді більшу частину України/, і в медитаціях ліричного "власне автора", який осмислює повстання в його цілості: "Гомоніла Україна, Довго гомоніла, Довго, довго кров степами Текла - червоніла /1,85/; "Отаке-то було лихо По всій Україні" /1,92/. Так створюється романтична гіперболізація масштабу подій, якій сприяє і тривалість проміжного подійного часу.¹

Цей романтичний принцип побудови художнього світу - макропростір у мікročасі - поширюється і на динаміку розвитку образів головних героїв, який побудований на протиставленні вчорашнього і сьогоднішнього. Романтична гіперболізація подій перебуває у згоді з такою ж гіперболізацією характерів.

¹ /Див.: Смілянська В.Л. "Святим огниним словом..." Тарас Шевченко: поетика. - К.: Дніпро, - 1990. - С.264-265.

У поемі "Гайдамаки" посилюється увага до внутрішнього світу героїв, зокрема Яреми Галайди, Івана Гонти, на відміну від "Тарасової ночі" та "Івана Підкови", де передусім конструюється сюжет.

У дисертації проаналізовані основні принципи побудови образів як історичних осіб, так і створених авторською уявою, поєднання епічного, ліричного і драматичного, громадського й інтимного, комічного і трагічного, вірша і прози, досягнення романтичної експресивності за допомогою введення у текст образу автора, чий голос звучить і синхронно із зображуваними подіями /позиція розповідача/, і в ліричних відступах-рефлексіях про долю України, і в тих частинах твору, де поет переходить на психологічну позицію головного персонажа, емоційно ототожнюється з ним.

Значну увагу дисертант звертає на сюжетобудування, розвиток дії, драматизовані картини й епізоди /вбивство конфедератами титаря, "освячення" ножів, помста Яреми, "бенкет" повстанців, страта Гонтою своїх дітей/, композиційну функцію пісень кобзаря Волоха, пейзажів, монологів, ритмічно-інтонаційних змін. Охарактеризовані строфіка, метрика, римування.

Кожна з поем є складним художнім цілим, у якому відбувається активний процес трансформації фольклорних структур у глибоко індивідуальні, авторські. Ці твори засвідчували, що в поезію входив герой, душа якого була настільки місткою, що увібрала в себе хвилюючі думи часу.

Наскільки нелегко віднести Шевченка до одного літературного напрямку навіть на протязі одного періоду його творчості і у сфері одного жанру, свідчить зіставлення таких, здавалося б, близьких своїм сюжетом і деталями історичних поем, як "Іван Підкова" /1839/ і "Гамалія" /1842/. Обидві написані у найбільш "романтичний" період Шевченкової творчості.

Як художнє явище, історична поема - насамперед твір, де опое-тизовані не просто історичні факти, а історичний погляд на життя, де історія втілена в характерах і долях, у мужньому слові правди, що кликало і вело українців до подолання кривди, до живого діла, до національної волі, цілковитого розкріпачення рідного народу.

У дисертації досліджується, як історична поема умушляла розуміння дня теперішнього у ланцюгу суспільного розвитку, у шторах визвольної боротьби, у життєствердному пафосі національних ідеалів. Наголошується, що цей жанр стає собою в "оживленні" історії, в людинознавчому осягненні минулого, в висловленні філософської і моральної концепції оповіді через художню систему обставин і характерів, в досягненні синтезу індивідуального і масового. Доказується, що без історичних індивідуалізованих осіб історична поема не зможе художньо, правдиво зобразити велику подію, масовий рух. Адже індивід, його доля з особливою силою викликає співпереживання, хвилює читача. Участь реального історичного діяча, історичної особи, що стала безсумнівною об'єктивною ознакою жанру, зменшує, але не відкидає суб'єктивне начало - характер ставлення письменника до того, що він зображує. Дисертант характеризує відносність граней обмеження вимислу, перехідні форми.

У другому підрозділі "Типологія" звертається увага на те, що жанр - утворення синхронне і зареком діакронне, сукупність поодиноких творів і системність форм. Особливі риси, грані більш часткових проявів загальножанрового змісту ведуть до окремих модифікацій жанру.

Епічна поема орієнтована на широке охоплення дійсності в її найсуттєвіших проявах, на відтворення багатства і різноманітності фону подій, життєвих сванів, інтересів, характерів, але при цьому концентрує увагу на "поезії життя", на долях героїв у їх відношеннях до суспільства, на лінії зв'язках із світом.

Ліро-епічна поема охоплює обмеженіше коло життєвих явищ, подій, і цей кількісний фактор у кінцевому підсумку зумовляє якісно інші, особливі сторони й аспекти проблем, ситуація, у їх більш "індивідуальному" значенні й вираженні. Мова не тільки про ті почуття й думки, які в плінні оповіді виявляє об'єктивний персонаж у поемі, а й про життя самого митця, який виявляє нібито себе самого, але водночас - і об'єктивний світ людського буття і духу.

Дисердант простежує, як жанрово-різновидні начала в поемній практиці XIX - початку XX ст. з плином часу і розвитком літературного процесу все різше відходять у "чистому вигляді", як ця обставина зумовила необхідність встановлення домінанти певного із них і визначення характеру їх сполучення.

У поемі Т. Шевченка "Чернець" особливу форму єдності ланок сюжету визначають специфічні закони ліро-епосу, особливим способом організований матеріал - подієво-обставинний і духовно-емоційний.

Гірко дорікає Шевченко сучасникам за забуття славних діянь волелюбних предків, зокрема Палія, та за соціальну покірливість, примирення зі своїм кріпацьким ярмом: "Хвастяне погані на ксьондза орють", "Все занекали діти ледачі, і свою волю і твою славу". Поет майстерно відтворив не тільки "дух доби", а й психологію героя твору. На відміну від ранніх історичних поем Шевченко тут не оспівує являтих подвигів, а зображує трагічну бездіяльність і безсилля Палія, його психологічний стан, думки і переживання. В поемі замість конфлікту героя з іншими персонажами зображено його конфлікт із неможливими обставинами доби та з самим собою. Характер Палія індивідуалізований і глибоко національний.

Коментатори історичної поеми Шевченка "Заступила чорна хмара" тривалий час, точніше - до кінця 80-х років XX ст., давали гетьманам Петрові Дорошенку та Іванові Самойловичу оцінку зовсім протилежну тій, що дав їм Шевченко. Ніби забуваючи, що йдеться про поетичний твір, а не наукове дослідження, історики і шевченкознавці характеризували їх, за словами Я. Дзивири, "з позиції російської історіографії".

Очевидно, що при написанні поеми Шевченко спирався і на історіографічну, і на фольклорну, і на літературну традицію, пропустивши всі матеріали крізь свій історичний та поетичний світогляд, створивши таким чином свої власні художні образи Дорошенка і Самойловича.

Впічного тону надає їй близькість образно-емоційного ладу до історичної пісні й думи, народне світовідчуття, що проймає поему: воно у неквапливості такої стислої розповіді, у прозорості висло-

зу, у фольклорних тропях-паралелізмах "Заступила чорна хмара та білу хмару. Виступили з-за лиману...", порівняннях "мов та галич", "мов орел".

Водночас епос тут суб'єктивізований і ліризований, що обумовлено співчутливим зображенням героя твору. Вільшої емоційності і напрути надають зовнішньо стриманій епічній розповіді оціночні, подекуди саркастичні епітети й порівняння, а також ліричні звертання.

Дисертант доводить, що в історичних поемах Шевченка періоду заслання досі не прочитані полемічний підтекст, прихована полеміка з традиційними тлумаченнями козацької теми, Гетьманщини, визначних історичних осіб, що у них є спроба подивитися на народних героїв, на гетьманів з іншого боку - розкрити тяжке й трагічне, яке несе керівна військова чи державна посада. Реалізм тут передусім у широті погляду поета на минуле, у його здатності побачити в ньому не тільки національну героїку, а й долю народу.

Через аналіз жанру автор дисертації показує, як поезія 50-70-х рр., не сягаючи глибини думок і почуттів Шевченка, зберігає, проте, й розвиває загальні принципи їхнього художнього буття, проносить їх до епохи наступної. Певна внутрішня єдність поезії цієї доби /ідейно-тематичний, емоційно-настрійний перебіг, спільність і зіставлюваність принципів поетики тощо/ в жанровому зрізі природно постає як жанрова система.

У дисертації проаналізоване цікаве співіснування різнорідних, інколи різноспрямованих, і в той же час взаємозумовлених жанрових явищ, переглянуті й переоцінені їх усталені інтерпретації.

П.Кулішеві хотілося зібрати українські думи про козацьких героїв і скласти з них одну козацьку епопею - українську "Іліаду". Вільшу частину поеми "Україна" /1843/ він написав сам, а меншу взяв з народних дум. Усього в ній - дванадцять дум. Три з них - першу, десяту, одинадцяту - Куліш цілком створив сам, решту взяв такими, що чув од кобзарів, і повставляв уривки, п'ять із них "склав" наполовину, що й зазначив у передмові, начвавши номери своїх рядків. Так склалася "курйозна" /як визнавав сам Куліш/ по-

ема з автентичних народних дум, дум-фальсифікатів та власних, за твердженням М.Зерова, імітацій. Цей же дослідник зауважує, що, посилаючись у своїй післямові на Гомера, Куліш не взяв до уваги, що обидві грецькі епопеї втиснено в короткий перебіг часу, обертаються вони довкола одного стрижня /свара Ахілла і Агамемнона, поворот Одиссея на Ітаку/ тоді, як його поема охоплює велетенський період, 700 літ - від Володимира Святого до Богдана Хмельницького - і розпадається на ряд епізодів, поєднаних тільки прозовими переходами. Варто зважити на те, що в розглядуваний літературний період - 40-і роки - ще не усталилося уявлення про творчу оригінальність.

Ліризована поема-хроніка П.Морачевського "Чумаки, або Смутні часи України" дуже нагадує "Гайдамаків". Обидві поеми присвячено Колішвині. Багато спільного мають і окремі епізоди, і головні персонажі - Іван Чуприна та Ганюся з "Чумаків" і Ярема Галайда та Оксана з "Гайдамаків", і оцінки Колішвини, і авторські звертання до України. Романтичний характер має не тільки сама назва поеми, а й цілий ряд епізодів, особливо тих, де з'являються привиди, живі тіні, відьми тощо.

У дисертації охарактеризовані складна композиція поеми, прагнення автора до живої документальності, засоби змалювання незвичайності життєвої долі Івана Чуприни, його високої душі, зокрема сповіді перед родиною і Ганюсею, епізод урятування ним дитини католички, а також портретно-психологічної характеристики Гонти.

Поема Д.Мордовця "Козаки і море" /1854, надр. 1859/ у першому виданні була названа "віршованими уривками з історії морських походів запорозького козацтва на початку XVII ст." Зображенням козацтва вона перегукується з творами романтиків 30-40-х років.

Прагнучи до належного поцінування твору, дисертант, сказати б, "пом'якшує" присуд, що він "художньо анемічний",¹ розкриває суть Франкового бачення "в манері Шевченка"² і його судження, що "українсько-руський поет Данило Мордовець є і остане назавсіди

¹ /Бондар М.П. Поезія позичеченівської епохи. Система жанрів. - К.: Наук. думка. 1985. - С.269.

² /Франко І. Збр.тв. У 50-ти т. Т.41. - С.185.

вельми симпатичною, хоч не вельми й визначною літературною появою". У реферованій роботі проаналізовані сюжетні лінії поеми, контрастні зображення козацької ради і ради турків-старійшин, поховання загиблого товариша, смерті нареченої Галі, використання народно-пісенних засобів: художніх паралелізмів, драматичних колізій, метафоричності, постійних епітетів і синонімів. Висвітлено, як шкодять поемі - і дуже - композиційна невивершеність /згадаймо, що у підзаголовку було своєрідне виправдовування - "стихотворные отрывки"/, багатоплановість і розтягнутість розповіді, повтори.

Ще й досі майже зовсім обійдені увагою літературознавців історичні поеми Степана Руданського. 1860 року він почав писати "поетичну хроніку Гетьманщини" і, здійснивши цей задум, створив шість епічних картин - історичних поем, які були надруковані лише після смерті автора. Рукописи поем дістав навесні 1886 року в Києві І. Франко і того ж року опублікував їх у журналі "Зоря" /№ 11-24/: "Мазепа, гетьман український", "Іван Скоропада", "Павло Полуботок", "Вельямін", "Павло Апостол", "Мініх".

Літературознавці опинилися у полоні усталеного недооцінювання поетичного епосу С. Руданського про важливі події історії України, не осмислили належним чином ряд важливих питань творчості поета і серед них - історичної і художньої правди, жанрово-стильової специфіки, особливостей тропів його історичних поем. Реферована дисертація заповнює цю прогалину, відкидає звинувачення, що минуле України, її взаємини з Росією в поемах викривлені.

В умовах, коли ганьбилосся ім'я гетьмана Мазепи, С. Руданський вдумливо й критично осмислив історичну, політичну та духовну літературу, врахував фольклорні перекази й художні твори про нього. Поет зосередив головну увагу на його діях і вчинках, спрямованих на звільнення України з-під гніту Російської імперії, здобутті для неї незалежності, утвердженні її державної самостійності й навіть підняв тодішній рівень розуміння історії.

Всією системою подій і образів поеми С. Руданського спрямовані на розкриття історичної необхідності і закономірності державотворення України. Автор винахідливо, уміло знаходив місце одиничного

факту у загальній проблемі, складаючи з окремих малюнків цілісна картина минулого. Поет не малює детальних портретів, не подає розлогіх зображень історичних осіб, але майстерний відбір домінант, провідних ознак, справді художнє їх змалювання викликають у читача уяву про повножиттєве багатство образів.

Надавши поемам чіткі композиції, динамізм драматичних колізій, Руданський все ж не зміг у кожній з них через хронікальний скоропис досягти невимушеної епічності, психологічної наповненості, аналітичної глибинності. Недарма літературознавцям, починаючи від Франка, хотілося, щоб ці твори Руданського були самостійнішими не тільки у баченні історичних подій та осіб і у прагненні узгодити людину з часом, а й у відтворенні внутрішніх борінь героїв, конфліктної напруги, у підвищенні людинознавчої вартості історичних поем.

Тим більше, що високохудожні образи історичних поем беруть участь в утворенні величезної сили - духу часу, поряд з іншими рушіями суспільного розвитку відіграють велику роль у формуванні морального критерію епохи, у суді над відмираючими явищами, створюючи поняття рівня і норми, в утворенні і провідної течії віку, і її підземних струмків, що разом формують історичний, зокрема і літературний, процес.

П. Куліш надавав великого значення своїй поемі "Великі проводи": він висловив у ній свої погляди, свої симпатії. "Характер вивашленого Голки оснований на головних чертах Немирича, головного двигателя Виговщини. Эта поэтическая личность стояла далеко выше своего века".¹ Героєм своєї поеми Куліш зробив не когось із гетьманів чи кошових, ватажків визвольної боротьби, а маловідомого Немирича-Голку. Це і стало ознакою змін у ставленні його до української старовини, до діячів козащини.

"Великі проводи" - це відступ князя Яреми Вишневецького з Лубнів 1648 року, коли його "проводили" українські повстанці аж до кордонів північної Чернігівщини.

¹ /Куліш П. Досвідети. Дули и поеми. - С.-ПБ. - 1862. - С.231.

Етапи Голчиного життя передані засобами хроніки, а любовні, "романні" перипетії з панною Радожинською розтягнені, позбавлені часто тієї драматизації, якої вимагала романтична поема. Контури поведінки, мотивації непослідовних дій ледве вирізняються з напливів авторських медитацій. Ліричний, сказати б, супровід теж страждає розтягненістю, міркування майже зовсім глушать емоцію.

Третій розділ - "Еволюція історичної поеми в українській літературі XIX - початку XX ст." - складається з двох підрозділів: 1/"Синтез художньої інтерпретації історії в народно-національному світогляді", 2/"Діалектична єдність розвитку жанру і творчої індивідуальності письменника".

Еволюцію змісту і форми історичної поеми розглянуто у дисертації на двох рівнях - загальножанровому і конкретно-модифікаційному.

Відомо, що еволюція, розвиток у тій чи іншій галузі людської практики здійснюється часто дуже суперечливо, через тимчасові чи довготривалі збої і відступи. Нерівномірною і складною постає й поступальність художнього руху історичної поеми. Періоди його піднесення не завжди збігалися з похвалюванням суспільно-політичного життя, з важливими ідеологічними зрушеннями. Але нерівномірності в розвитку матеріальної і духовної культури суспільства, за твердженням М. Храпченка, "не суперечать ідеям прогресу взагалі і художнього зокрема".¹

Як інтегроване осмислення художніх здобутків пошевенківської літературної епохи, так і, сказати б, локальний аналіз ідейно-змістових і структурних зрушень у жанрах ще не досягли належного рівня.

Автор дисертації у першому підрозділі вважає, що при жанрологічному вивченні історичної поеми найпродуктивнішим буде такий розгляд, коли твори постануть у своїх найважливіших прогресивних рисах і в їхній співвіднесеності з масштабнішими закономірностями літературного розвитку, з провідними художніми тенденціями свого

¹ /Храпченко М.Б. О прогрессе в литературе и искусстве. - Собр. соч. в 4-х т. Т.3. - М.: 1981. - С. 299.

часу, а водночас у конкретності літературних явищ, у яких зафіксована неперехідна цінність певної стадії художньої свідомості народу.

Історична поема - цілісна, закінчена єдність, живий організм, підвладний законам розвитку, руху і трансформації. Зваживши звинувачення, закиди в наслідуванні, епігонстві, автор дисертації має всі підстави стверджувати, що цей жанр не стільки наслідував зразок, скільки прагнув до його подолання.

До "рідкісних жанрових різновидів" у поезії 60-х років XIX ст., за твердженням академічного літературознавства, належить лірична поема "Лук'ян Кобилиця" - один із соціально найгостріших творів Ю.Федьковича.

У поемі дисертант знаходить лише елементи сюжету, в ній домінує ліризація високих громадянських реєстрів. Поет зумів синтезувати воедино особисте й загальне, домогтися глибиннішої історичної перспекції.

Чергуванням елементів зовнішнього і внутрішнього сюжету здійснюється поступова панорамність показу турбот і дій головного героя. Особливістю поеми є те, що Лук'ян Кобилиця не показаний у безпосередньому зіткненні з ворогами.

Виразно відчутна в поемі атмосфера очікуваної повстанської бурі, фольклорний образ вороних коней, що набираються сили, вжитий Федьковичем на означення нестримного пориву до волі, особливостей художньої часово-просторової перспективи, якій він надає виняткової естетичної значимості.

Реальне значення успадкованого досвіду попередників визначається його життєвістю, динамізмом, здатністю до розвитку, а також рівнем його відповідності тому новому в жанрі, що народжувалося під впливом нових соціально-історичних умов, у поступі літературного процесу. Спакоемність була тією необхідною ланкою, яка /на основі критичного переосмислення досвіду/ взаємопов'язувала нове зі старим - кращим надбанням попередніх періодів.

У дисертації відзначається, що традиції історичної поеми передавалися наступним поколінням багатогранно, основними ж їх "русла-

ми" були ідейні, тематично-проблемні, композиційно-сюжетні, образотворчі. Істотними якостями еволюції жанру був новий всебічно набутий досвід і нові творчі пошуки.

В історичних поемах Івана Франка триває процес перетворення народної поезики, але на вищих, ніж раніше, регістрах, - у поліфункціональні асоціативні засоби нової якості реалізму - психологізму.

"На Святоюрській горі" І. Франка - поема-монолог. Обрана форма, цей жанровий різновид допоміг автору глибше розкрити психологічну і філософську сутність образу Хмельницького, "пропустити" історію народу крізь особистість героя, по-новому висвітлити діалектичні зв'язки: історія - видатний її діяч.

Місткість художнього письма, "акумулятивність" поетичної думки роблять твір Франка поліфонічним, своєрідною конденсованою історією українсько-польських взаємин XVII ст.

Автор дисертації виділив у промові Хмельницького перед послами Яна Казимира, яка заповнює всю поему /другий - десятий розділи/, кілька тісно пов'язаних між собою тематичних центрів, що передають рух, динаміку думки, доводять її до логічного висновку: мотивації причин визвольної боротьби українського народу /"...Не в добра ми почали війну отжю"/; утвердження прогнілості феодально-магнатського ладу Речі Посполитої /"...Струп поганий...м'ясо й кість ... розточить і все тіло, і життя все ваше з'їсть"/; легенду про стосунки між вузем /козаками/ і господарем /Польщею/; викриття підступного лицемірства польського короля Яна Казимира і заперечення союзу з його єзуїтською державою /"Краще чисто розмежуймося як слід"/; передбачення "правдивого миру" з новою Польщею /"...Час настане, любий куме, про єднання говорить"/.

Художньо трансформувавши, переосмислюючи історичний документ, І. Франко досяг емоційної і художньої глибини, посилив людський фактор історії. Суттєво збагачує промову гетьмана міфологічна легенда, що стала своєрідною новелою в поемі, про вужа в домі. Синтез мотиву про вужа селянина, який ще в сиву давнину перейшов у

письменство і залишив слід у байках Езопа та в індійській "Панчатантрі", з національним свідчить про ще один шлях збагачення філософської основи жанру, його алегорично-дидактичного змісту.

При всій жанровій особливості поеми-монологу І.Франка зумів дати досить повні характеристики всім персонажам твору. Зрозуміло, найповніше змальований головний герой - Богдан Хмельницький. Він виступає в поемі як визначний державотворець, який сформував армію, визначив кордони України у межах її давніх земель.

Хмельницький І.Франка-передусім людина гострого, аналітичного розуму. Розум - домінанта образу гетьмана. Шляхом злиття авторського "я" з особою гетьмана відтворені історичні погляди поета.

Увагу письменників привертала висока поетична вартість думи про Маруся Богуславу. Вона дала поетові Є.Згарському лише найзагальнішу основу для оригінальної поеми "Маруся Богуслава". Хоча один з перших істориків української літератури назвав її "гарною",¹ однак наступні коментатори знижували цю оцінку її художньої досконалості. Автор поеми вдумав і події біля Богуслава, і козацькі розмови у в'язниці, і збивство баби; зелів бути Марусі ревнюю християнкою, отже, подолав стереотипи безкрило-вибіркової ілюстративності книжної історії.

Тринадцять пісень одноіменної поеми П.Куліша мають потрійне джерело: історію, історичні фольклорні твори й історіософські погляди автора. Тенденція взяла гору: у проявленні двох світів - магометанського і християнського перевагу віддано першому. Хоча головний образ досяг мистецької довершеності, психологічної повноти, однак Маруся Богуславу часто заступає калейдоскоп персонажів і випадків. Дисертант вважає, що найкращі в поемі саме ті місця, де змальоване козацтво, серед них - сьома пісня-про невольників. Хоч і в ній видно антикозацьке забарвлення, однак експресивної насиченості тут найбільше: опис цей не поступається невольницькому плачу в "Гамалії" Шевченка. Досягненнями поеми стали ліричні екскурси, лексичне багатство, строфіка і ритмомелодика.

¹ /Олександров О. Історія літератури російської. Т.2.ч.1 - С.319.

Аналізуючи досі належно не вивчену одну з кращих історичних поем початку ХХ ст. - "Moriguri" М.Старицького, автор дисертації доводить, що драматично напруженим сюжетом, виразною трагічністю у розвитку подій і характерів, умілим використанням композиційних особливостей, діалого-драматичних елементів письменник утверджував зміни в концепції людини, демократизацію героя творів неоромантизму.

Епічність поеми розвивається у подієвому саморозкритті, саморухові, хоча авторське ставлення до зображуваних подій, його співпереживання "завязцям"-учасникам битви під Верестечком 1651 р. відчутне виразно. Обраний ступінь широти охоплення зумовив і збірний образ-козацтво, і композиційну калейдоскопічність, фрагментарність викладу, які знімаються інсценуванням, оскільки поема наскрізь сценічна.

Продуктивності синтезу художньої інтерпретації історії з народно-національним світом, реалістичної конкретизації бачення з романтичним узагальненням служать властиві українським думам контрастність зображення козацтва і польської шляхти, заперечний паралелізм ("Не сейм то гукає, не бучиний турнір, Не свару здіймає розрада"), синонімічні повтори ("завязці-орли", "зірки-самоцвіти", "але-люті"), наскрізне порівняння героїв з орлами, традиційні епітети ("буйний вітер", "преславний Богдан").

Жанровій модифікації підпорядковані строфічна будова-секстини з перехресним римуванням чотиривірша і парним-двовірша (абаба), тристопний амфібрахій, який надає оповіді неквапно-сумованого і водночас урочистого звучання, і не властиве думам іменне римування. Психологізацію зображуваного посилюють ліричні монологи і відступи, стислі авторські коментарі, післяслово, оригінально інтерпретована "думка" кінцівка-звертання до слухачів: не як традиційне для думи "славословіє," а як вторгнення у сучасність із заключним запитанням "Коли ж та розрада минеться лиха?"

Стоячи біля витоків осмислення історії України як системи явищ, у яких народжувалися і нові якості ментальності, і новий людський тип - національний, Олена Пчілка започаткувала усвідомлення цього

процесу як болючого, драматичного, але сповненого творчих поривів народу, зокрема жіноцтва. І розуміла, що цей процес як незаперечна реальність буття сприймався насамперед будучи пропущеним через художню свідомість і закріпленням у відповідних символах. Це засвідчила її поема "Козачка Олена" (1883). Специфічний спосіб життя козацтва показаний через переосмислення фольклорних сюжетів і мотивів, але у дусі народних понять і уявлень. Драматично-сентиментальними колізіями, широю емоційністю, елементами фольклорної поезики і стилізації насичена поема Є. Озерської-Нельтовської "Маруся Чураївна" (1896), яку авторка прагнула поставити у метафоричний контекст одухотвореності людського буття.

У стилі героїчного епосу, зокрема народної історичної пісні, возвеличені легендарні козацькі ватажки у поемах В. Масляка "Байда" (1887) і "Похід Наливайка" (1887). Автор дисертації висвітлює за собою їх індивідуалізацію, відтворення характерів.

Прикро, що кільком поколінням філологів невідомі твори М. Чернявського, який за кількістю і різноманітністю сюжетів і мотивів чи не найвирше охопив тему козащини, викликавши присуд радянських коментаторів: "нечіткість світоглядних позицій." У дисертації простежено, як характерна для народних дум та історичних пісень епічна течія у поемі "Козаки" (1888) збагачена ліричними струменями, як у поемі "Князь Сарматії" (1896) історично правдиво, художньо переконливо показаний "наслідник славного Богдана" Дрій Хмельницький. Еволюцію історичних поглядів автора засвідчила поема "Кінець Дорошенка" (1906). Як і "На Святоюрській горі" І. Франка, твір М. Чернявського є поемою-монологом. Але зверненням не на ворога, а на себе. Особисті оспівдання і автохарактеристики, самокритика і навіть роблять образ гетьмана рельєфним, індивідуалізованим, психологічно насиченим. Автор вкладає в уста персонажа засудження власних помилок і хиб від імені рідної землі, від імені матері-України. Поєднання домінуючих партій монологічного самовияву з активною сповідально-медитаційною манерою створює значущий художній ефект. У емоційний підтекст поеми вплетено своєрідний сюжет думки.

Відповідаючи запитам етапів літературного розвитку, відбиваючи і позначаючи собою характеристики художніх напрямів, націлена на зображення суспільно значущих явищ і багатогранність їх трактування, історична поема збагачувала ознаки певного художнього світорозуміння, в лоні якого народилася, як стильову доміную, урізноманітнювала єдність власної художньої специфіки, інтегрувала різноманіття родових розгалужень (епос, ліро-епос, лірика, драма) і жанрових різновидів: лірична поема, поема-хроніка, поема-монолог, поема-дума, поема-легенда, поема-новела, поема-притча, поема-медитація.

У кращих своїх зразках вона значною мірою втілила концепції світу й людини, особистості й суспільства, народу і вождя, історизму, складні стосунки різних ідейних і естетичних орієнтацій, нові ідеали, що відповідали завданням духовного перетворення людини, широкий діапазон трактувань ключових проблем минулого і сучасного України, трансформацій історичних сюжетів.

Історичній поезії властивий синкретизм засвоєння здобутків народної естетики, моралі й етики, таких засобів осмислення історичних першоджерел і фольклорних творів, як реставрація, переакцентування, переосмислення, перекладення. У ній поєднуються романтично-пафосні, реалістично-оповідні, сентиментально-моралізаторські і неоромантично-психологічні манери. Її зміст і форму збагачують аналітичне мислення, психологізм, пластична виразність, оновлені поетика; строфіка, ритміка.

У другому підрозділі - "Діалектична єдність розвитку жанру і творчої індивідуальності письменника" - наголошується на тому, що прикметними ознаками переломного характеру динамічного літературного процесу кінця ХІХ - початку ХХ ст., нового - розмаїтого і поліфонічного-художнього мислення стають, з одного боку, усвідомлення літератури як певного національного та історичного типу культурної творчості, а, отже, усвідомлення її зв'язку з традицією, а з другого - заперечення існуючої літературної традиції, і на ґрунті цього - змагання різних тенденцій літературного розвитку. Новітній культурно-естетичний контекст в українській літературі початку ХХ ст. характеризується "двома основними ідеологічними орієнтаціями -

на збереження національно-народної ідентичності і просвітницький гуманізм або на загальноєвропейський культурний контекст й універсальність його гуманістичної програми. Перша з них пов'язана з т.зв. народницькими теоріями XIX ст., друга - розвивала теорії т.зв. "космополітизму", "європеїзму", які виникають в другій половині - наприкінці XIX ст".¹

Автор дисертації обґрунтовує твердження, що поети-новатори 90-х років XIX ст. досягають акцентації уваги не на самому факті чи явищі, а на враженні, яке вони справляють, на внутрішніх душевних конфліктах. Відбувається своєрідне зміщення рівноваги між "матеріальними" й "ідеальними" елементами в художній структурі поеми. Просторово-часова послідовність вчинків і дій персонажів руйнується, переноситься в їхню свідомість і відповідно змальовується у творі як певний психічний процес, настрої, стан тощо. Творення історичної поеми тепер вимагало від автора, кажучи словами І.Франка, щоб він був "артистом", а його твір - не копією фактів, явищ чи ілюстрацією якоїсь теоретичної тези, а художнім відображенням епохи, її духу, "повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе заняти сучасних живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна".² Завдання митця в тому, щоб "з розрізнених... сотворити цілість, пройняту одним духом, оживлену новою ідеєю, сотворити новий, безсмертний животвір."³

Поєми з яскраво вираженою подієвістю, інтенсивним сюжетом змінюються поемами з поглибленою психологізацією, герої яких виявляють високий інтелектуальний рівень, розвинене почуття особистості, звідси - ліризація жанру, поступове витіснення описовості, живіші обличчя, колоритніші моральні й духовні риси персонажів, глибше вивчення історичних прототипів. Активнішу роль відіграє голос автора, оповідача. Поема прагне досягнути історичні події в русі, у незавершеності його процесу.

¹ /Гундлорова Т., Шувило Н. Тенденції розвитку художнього мистецтва // Слово і час. - 1993. - № 1. - С.55.

² /Франко І. Збр. тв. У 50-ти т. Т.16. - С.7.

³ /Франко І. Збр. тв. У 50-ти т. Т.35. - С.100.

У недостатньо вивчених досі історичних поемах В.Грінченка, який у сумну добу заборони українського слова високо тримав прапор української національної ідеї і літературну діяльність вважав засобом до розбудження й поширення національної свідомості, високу емоційну напругу епічної розповіді підтримує глибоко прихований ліризм, здатність проникати в народну психологію, в духовний світ співвітчизників ("Смерть отаманова", "Леся, преславний лайдамака", "Галіма").

Індивідуальна стильова манера Я.Щоголева не лише художника-жанриста, а й лірика-психолога, що зміє кількома скупими, але значущими штрихами передати силу людського переживання, найповніше виявилася у змалюванні запорожця в ліро-епічній поемі "Бабусяна казка" (1897).

У дисертації викладені міркування, як в умовах культурної відірваності Вуковини від України служили національному єднанню і визволенню історичні поеми Сидора Воробкевича. Головна мета, яку ставив поет, - "дешось хороше, чого наша історія так много має, від погибелі сохранити і потомкам передати."¹ Виходячи з такої програми, "в часі до 1868 року він обробив поетично военні пригоди трохи не всіх гетьманів і славних козаків із 16-го і 17-го століть", - свідчив знавець його творчості О.Маковей.² У поемах "Мурашка" (1865), "Нечай" (1868) з архетипічних образів козаків, запорожців автор відобуває символи глибоко усвідомленого, праведного бунту індивідуальної душі проти немавсного її світу, духовні узагальнення, глибокі національні істини. Незважаючи на стилізовані від народне мовлення тексти відтворень почуттів, душевних переживань, історичні поеми Григорія Воробкевича (псевдонім Наум Шрам) "Вотдан підо Львовом" (1875), "Верестечко" (1869) позначені оригінальністю, пафосом національно-історичної мужності: в останню смертну хвилину герой стає над своїм життям, над своєю долею. Індивідуальну стильову специфіку його поем характеризує злиття епічного й ліричного

¹ / Воробкевич Із. Твори. У 3-х т. Т.1. - С.402.

² / Маковей О. Загальні замітки про поезію Ізидора Воробкевича. Твори. - С.401.

з перевагою другого. Досягається це і набором стійких ознак та прикмет збірного образу, і конкретизуванням естетичної функції деталі.

Відомо, що козаччина зазнала неоднозначних присудів як істориків, так і письменників. У поемах "Уляна Ключниця", "Сторчак і Сторчачиха" П.Куліш дає волю суб'єктивному погляду на козаччину, на її прихильників та істориків. Козакам-"гультьям" і "розбихакам" протиставлені "трудоці" головні персонажі творів.

Автор дисертації зосереджує дослідницьку увагу на тому, що для української історичної поеми кінця XIX - початку XX ст. характерний вихід за межі вітчизняної тематики: неможливість в умовах політичних завдань визвольного руху диктувала потребу шукання обхідних аляхів, алегорій, які давали змогу "в минулому бити сучасне". Це був новий крок у розвитку не тільки жанру, не тільки літературного процесу, а і всієї художньої свідомості українського народу, новий етап у входженні його культури у світовий контекст. Можна твердити, що поеми В.Грінченка "Беатриче Ченчі", "Матільда Агріманте", як і інші краші його твори, пройняті "великою і прекрасною ідеєю усебічного відродження своєї нації, яка, на його переконання, уже вичерпувала відведення її історією ліміт покірності".¹ Очевидно, в образі головного героя поеми "Роберт Брюс, король шотландський", під керівництвом якого шотландський народ відстоював свою незалежність у боротьбі з Англією, Леся Українка, опираючись на народні перекази та погляди сучасників, намагалася втілити ідеальні риси керівника народу, держави. Сюжет поеми побудований довільно, поряд з достовірними фактами є вигадка, художній домісел. У творі помітні окремі риси майбутніх драматичних поем письменниці - драматичну напруженість ситуацій, непримиренність конфлікту, буяння великих людських пристрастей. Лесезнавці досі не розкрили того, що виборність в управлінні державою, вірне служіння народові обрання керівників - такі соціально-політичні ідеали письменниці втілені в поемі.

¹/Погрібний А.Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX - початку XX ст. - К.:Львів. - 1990. - С.8.

У дисертації висвітлено, як автори поем, створюючи художні образи видатних історичних осіб, досягають вершин вищої складності - простежують процес формування характерів, розкривають їхній внутрішній світ, виявляють свої бачення, розуміння, оцінки їх дій, вчинків з метою не лише їх образного узагальнення, а й створення картин належного, можливого, бажаного.

П.Куліша, який "повсякчасно виплутувався із суперечливого клубка національних, соціальних, релігійних проблем, намагаючись виробити і утвердити ясну ідеологічну програму для українства", "приваблювала філософсько-етична програма просвітництва, яку сповідував улюблений Григорій Сковорода".¹ Усамітненому на хуторі наприкінці життя П.Кулішеві Сковорода імпував своєю загадковістю, певною самотністю в суспільстві, своїм оригінальним розумом і незвичайними вчинками. В особі Сковорода і в його долі Куліш наче бачив себе самого.

Автор поеми "Грицько Сковорода" основні риси вдачі великого співвітчизника скопив загалом правильно, однак ним керувала хибна тенденція (бажання за будь-яку ціну довести, що "гайдамацтво" зруйнувало культуру українську і що рятунок для України тільки в шляхетському, а то й царському провідництві, що там справжній розум державний), що суттєво знизила ідейно-естетичний рівень твору, який дослідники називали "поетичним переглядом української культури".² Правдиво передавши історичні епізоди з життя видатного поета і філософа, Куліш у цілому прагнув робити його речником своєї власної історіософії, приводом для продовження своєї давньої полеміки. А оскільки у творі немало ушіпливих і образливих, але незрозумілих натяків, то Куліш додав до них довжелезні примітки, так і не закінчивши поему.

У своїх думках, судженнях, діях Сковорода в поемі послідовніший прихильник селянства, бідноти і зорог панства - старшини, поміщиків, ніж був насправді. Ставлення до попівства змальовано так, як

¹ / Жулинської М. Із забуття. - в безсмертя. - К.: Дніпро. - 1990. - С.64.

² / Грушевський М. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості // Україна. - 1927. Кн. 1-2. - С.36.

свідчили біографи: "Вас много церкву підпирає Стовпів-нетес". Показані в поемі любов Сковороди до музики, повсякчасне устремління його до природи і замиського життя. Зосереджена увага і на дуже характерних рисах його філософсько-педагогічного вчення - "сродності праці", "сродного діланія". Куліш, як і Шевченко, глибоко шанував людську і творчу велич Сковороди.

Новий, концентрований тип образного узагальнення - і синтетично місткий, і філософськи насичений, і психологічно глибокий, і поетично крилатий - засвідчила поема І. Франка "Іван Вишенський".

Дослідники сходились на тому, що задум створити художній образ талановитого полеміста вивірив із науковими і публіцистичними працями про нього. Автор дисертації доповнює: міцніло таке поєднання розумового й емоційного, яке було й спроможне виразно розкрити соціально-психологічні якості людини і динамічну напруженість суспільного буття в усіх його асписах.

Найхарактернішим, найособливішим, творчо індивідуальним є те, що наукове опрацювання теми, яку А. Кримський назвав "прекрасною й удачною",¹ увінчалось не підсумковою науковою монографією, а перемогою природного обдарування Франка - поемою.

У поемі Франко відтворює лише один, найменше відомий відрізок життя Івана Вишенського. "Основа поеми, - зауважував автор, - печерне життя і смерть Вишенського - тільки в одній часті моя поетична фікція, бо про своє печерне життя згадує Вишенський сам у заголовку свого останнього писання". /28, 287/. Саме доля останніх днів полеміста тривожила розум дослідника. Роздуми про них він кілька разів занотував у різних працях.

Франко "не тільки тямить показати в художніх образах, як відбувається подія, як повстають ті або інші типи на основі природних законів, правди - істини, але він має ще й непохитно - тверді переконання про те, як подія повинна б відбуватись, якими мусили б бути люди, щоб вимоги правди - справедливості задовольнити".²

¹ /Кримський А. Іван Вишенський, его жизнь и сочинения. // Київ. Старина. - 1895. Т. 50. - С. 238.

² /Сфренс С. Іван Франко. Крит.-біогр. нарис. Слово, 1926. - С. 241 - 242.

З великою переконливістю змальовано в поемі, як Вишенський від душевного спокою на початку приходить до сумнівів, навіть до богохульства саме в тій печері, що мала врятувати його душу, нічим не розтривожити його думки, його віру. Франко передає душевні порухи аскета, що відчужився від діяльності громадської через невдачі і непорозуміння і переходить від легковаження маси і від закидів їй до найбільшого закиду собі, до негачі своєї особи.

У дисертації піддано критиці ряд франкознавчих праць за одноманітність бачення дослідниками складних душевних борін Вишенського, за слабку наукову продуманість коментарів, спрощеність інтерпретації релігійно-богословських дум і дій головного персонажа поеми, за своєрідне нав'язування автором твору художньої фальші, відкидання того, що письменник розумів письменника як людина з підвищеною чутливістю і вразливістю розуміє собі подібну. Охарактеризовані засоби розкриття "діалектики душі" Вишенського, ґрунтовна обізнаність автора із засобами і системами художньої образності в літературах світу, смислова і експресивна насиченість асоціацій, мікробразів, деталей, тропів, інтонацій, ритміки, що відтворюють напруту думок, збудження здогадок, складність внутрішньої боротьби, психологічні переходи і нюанси. Особливу увагу звернено на висвітлення особливостей внутрішнього монологу головного персонажа, сповненого самоаналізу, "самовикриття" і підсиленого самообіцянками та афірмаціями. Проведений порівняльний аналіз поеми І.Франка і поем Т.Шевченка "Чернець", німецького письменника К.Ф.Маєра "Останні дні Гуттена".

За глибоким психологізмом і художньою довершеністю, за високим ідейним звучанням лірико-філософська історична поема „Іван Вишенський“ не тільки належить до найкращих поетичних творів І.Франка, більше того - вона гідно увінчує еволюційний розвиток жанру і займає одне з перших місць серед поем в українській літературі кінця ХІХ - початку ХХ ст.

У "Висновках" у найкоротшому вигляді наведені підсумкові міркування автора дисертації про результати дослідження і намічені перспективи дальшого вивчення української історичної поеми.

Історична поема відіграла в українській, як і в світовій, літературі не просто прикметну, але по-своєму й видатну роль. Протягом цілих періодів чи етапів літературного процесу вона перебувала на вістрі шукань всієї художньої свідомості, національної самобутності літератури, розвитку провідних літературних течій і напрямів.

Автор дисертації доказує, що секрет життєвості жанру криється в самій його природі, у такому поєднанні головних і другорядних рис, що об'єктивно зобов'язує поета до загомих художніх узагальнень, глибокофілософського осмислення історичних подій, оригінальної поетики.

Спостерігаючи за всім багатством змісту, форм, видозмін, ознак і функцій історичної поеми протягом такого тривалого часу її становлення і розвитку, автор дисертації проаналізував твори Є.Гребінки, Т.Шевченка, Д.Мордовця, С.Руданського, Є.Згарського, Ю.Федьковича, П.Куліша, С.Воробкевича, М.Чернявського, Я.Щоголева, Олени Пчілки, В.Масляка, В.Грінченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Старицького, а також необхідні розділи літературно-критичної, публіцистичної і епістолярної спадщини цих авторів.

Складовою частиною реферованої дисертації стали літературно-критичні, історико-літературні й теоретико-літературні праці, що акумулювали погляди та суспільні й мистецькі вимоги до історичної поеми у різні періоди ХІХ - початку ХХ ст., а отже характеризували і самі ці періоди, їх ідейно-художній ідеал. Це дало дисертанту змогу глибше дослідити літературний процес, розкрити усвідомлення, сприйняття сучасниками письменників суспільно-естетичного звучання творів у час їх появи.

Автор дисертації прагнув янайповніше дослідити концепцію історизму, художню специфіку, типологію й еволюцію історичної поеми. У процесі висвітлення поемної спадщини українських письменників по-новому розкриті її зв'язки з історичною пам'яттю, національною свідомістю, визвольним рухом і державотворчими устремліннями українського народу.

Дисертант простежив взаємозв'язки романтичного, реалістичного і модерністського творчих напрямів у руслі розвитку жанру історичної

поєми і форм художньої умовності, епічності і ліро-епічності зображення, психологізму, виявив тенденції використання нових образотворчих засобів.

У дисертації розкрито жанротворчий процес як у його провідних проблемно-тематичних тенденціях, так і у плані індивідуально-портретному, як по вертикалі - від періоду до періоду історії української літератури, так і по горизонталі - у типологічних зв'язках окремих поем з творами інших авторів, інших літератур.

Охарактеризована система засобів, зумовлених світоглядними домінантами, своєрідністю індивідуальності митця, синтезом художньої інтерпретації історії з народно-національним світом. Розкриті як провідні, так і часткові особливості поетики експліцитної (як саме митці осмислюють свої художні завдання в статтях, листах, щоденниках тощо) та імпліцитної (як поставлені авторами завдання вирішуються в їхній художній практиці).

Таким бачиться автору дисертації жанровий аналіз української історичної поеми XIX - початку XX ст.

Основні положення дисертації відбиті в таких публікаціях автора:

- 1/ Українська історична поема /перша половина XIX ст./. Запоріжжя, 1995 /монографія/. - 188 с.
- 2/ Майстерність портретно-психологічної характеристики історичних осіб у ранній творчості Шевченка. //Збірник праць двадцять п'ятої наукової конференції Інституту літератури АН УРСР. - К. Наукова думка, 1963. - 0,7 друк.арк.
- 3/ Ю.Федькович - майстер історичної поеми. // Тези республ. наук.конференції. - Чернівці, 1984.- 0,2 друк.арк.
- 4/ Історичні поеми М.Рильського. Тези республ.науково-теоретичної конференції. - Житомир, 1985. - 0,2 друк.арк.
- 5/ Контрастність як засіб розвитку дії і змалювання образів. // Журнал "Радянське літературознавство" 1983, № 3. - 0,4 друк.ар.
- 6/ Героїко-революційний зміст поеми "Лук'ян Кобилиця" Ю.Федьковича. // Журнал "Радянське літературознавство" 1985, № 1. - 0,1 друк.арк.

7/ Шевченко і наша сучасність // Вічний сучасник. Запоріжжя, 1989. - 0,2 друк.арк.

8/ Про "Історію української літератури" в 2-х томах / листи з кафедр. // "Радянське літературознавство" 1989. - № 9. - 0,2 друк.арк.

9/ "З погляду на сучасні відносини" /М.Возняк про історичні поеми І.Франка / //Зб.Академік М.Возняк і розвиток української національної культури. Львів. 1990 - 0,3 друк.арк.

10/ Історичні драми М.Л.Кропивницького // Творча індивідуальність М.Л.Кропивницького і розвиток української культури. - Кіровоград, 1990. - 0,2 друк.арк.

11/ Художнє висвітлення міжнародних зв'язків у історичних творах про національно-визвольний рух. // Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму. - Київ - Запоріжжя, 1991. - 0,3 друк.арк.

12/Клич давній, клич живий. //Історичні поеми М.Важана.-1 друк.арк.

13/ Маловідома поема про запорозьке козацтво.// Культурологічний вісник - 94. Запоріжжя, 1994 - 1 друк.арк.

14/Державин про Тараса Шевченка. / у співавт.// Матеріали міжнародної наукової конференції 15 - 17 травня 1995р. Запоріжжя, 1995 - 0,5 друк.арк.

Ключові слова: національна самосвідомість, синкретизм творчості, концепція історизму, жанрова специфіка, типологія, еволюція, модифікація, структурний тип, література й історія, художньо-образна система, творча індивідуальність, поетика.

АННОТАЦИЯ

Шевченко В.Ф. Украинская историческая поэма XIX- начала XX веков. Концепция историзма, жанровая специфика, пути развития.

Диссертация на соискание научной степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 - украинская литература, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

К защите представлена рукопись, в которой исследуются концепция историзма, жанровая специфика, пути развития украинской исторической поэмы XIX - начала XX веков. Диссертация является первой попыткой синтетического анализа национальных истоков, типологии и эволюции жанра в контексте литературного процесса. Исследованы произведения Е.Гребинки, П.Морачевского, Я.Кухаренко, М.Шашкевича, А.Могильницкого, Т.Шевченко, Д.Мордовца, С.Руданского, Б.Старского, Ю.Федьковича, П.Кулиша, С.Воробкевича, М.Чернявского, Я.Щоголева, Олены Пчилки, В.Масляка, М.Старицкого, В.Гринченко, Леси Украинки, И.Франко и др., в аспекте истории и теории литературы критически пересмотрены засоциологизированные, конъюнктурные суждения о них, освещен вклад авторов поэм в сокровищницу художественного слова, в формирование национального сознания, в определение перспектив украинской духовности, в борьбу за государственность Украины.

В диссертации содержатся суждения и выводы о месте исторической поэмы в системе жанров национальной письменности и в мировом контексте.

SUMMARY

Shevchenko V.F. The Ukrainian Historical Poem of the 19th and the Beginning of the 20th Centuries. The Historical Method- a Concept, the Genre's Specific Character and the Way of Its Development.

Thesis for the Doctor of Sciences Degree (PHD) in Philology, the speciality index - 10.01.01 - Ukrainian Literature, Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, 1996.

This dissertation investigates the concept of the historical method, the genre's specific character and the ways of the development of the Ukrainian historical poem in the 19th and early in the 20th centuries. This study is actually the first attempt making of the synthetic analysis of the national sources of typology and of evolution of the genre in the context of the literary process. The poetic works of Ye.Hrebinka, P.Morachevskii, Ya.Kukhareno, M.Shashkevich, A.Mohilnitskii, T.Shevchenko, D.Mordovets, S.Rudanskii, E.Zgarskii, Yu.Fedkovich, P.Kulich, S.Vorobkevich, M.Chernyavskii, Ya.Shchogolev, Olena Pchilka, V.Maslyak, M.Staritskii, B.Hrinchenko, Lesia Ukrainka, I.Franko and the others have been studied in the context of history and of the theory of literature processes; the overpoliticized views and statements about the above mentioned authors' poetic works have been critically reviewed and restated and their heritage and contribution into the treasury of the world of the literary art have been dealt with, their contribution into the process of formation of the national conscience have been evaluated, their vision of the perspectives of the Ukrainian national spirituality in the struggle for the formation of the independent Ukrainian State have also been studied and appreciated.

The dissertation contains the author's opinion and his judgment of the role which the historical poem played in the system of the genres of the national art of letters in the context of the world literature.

АВ 36.568

г. Запорожье, ООП Облстата, зак. № 202, тир. 100